

ДУША В ЧЕРВОНІЙ АМАЗОНЦІ
(До 100-річчя від дня народження Олени Теліги)

Неймовірно, що цій чарівній усміхненій жінці, яка втілила в собі всю жіночність і мужність української жінки – Олені Телізі – могло виповнитися 100 років! Вона так і залишилася вічно молодою, навіть ідучи на смерть сніжної зими 1942 року в Бабиному Яру, вона все одно наче гралася з долею, не вірячи, що може померти, програти, а тим більше – зрадити друзів.

Олена увійшла в літературу, немовби танцюючи, її “душа в червоній амазонці” осяяла її особливим світлом. Ще не володіючи вповні рідною українською мовою, але вже зробивши остаточно свій національний вибір, за який доведеться заплатити життям, сприйняла як моральний імператив єдність творчості і життя.

Коли 1928 року до відомого львівського літературного журналу “Літературно-Науковий Вістник”, редагованого не менш знаним журналістом Дмитром Донцовим¹, надійшов лист за підписом невідомої ще тоді особи, лише велика редакторська інтуїція дозволила йому розгледіти у доволі примітивних віршах початківця майбутній поетичний талант, який стане окрасою журналу. Жіночим почерком було написано:

“Високоповажаний Пане Редакторе!”²

Мені хочеться знати Вашу думку що до моїх віршів. Чи мені варто писати далі, чи може залишити? Може б можна було у Л.-Н. Вістнику вмістити котрийсь із них? Хоч у Вас і багато праці, але напишіть мені пару слів що до цього. Як що би якийсь мій вірш був уміщений в журналі, так мені зашліть один примірник.

Прошу вибачити за турботи і наперед дякую з глибоким поважанням

Олена Теліга

Адреса:

Poděbrady Lazně, Č.S.R.

Villa “Věra”, Na Bělidlech č. 610

Olena Teliha.

В прилозі три вірші”³.

¹ 1926 року вже вийшла одна з найвідоміших його праць “Націоналізм”, яка започаткувала український т.зв. інтегральний націоналізм.

² І лист з 3 вересня 1928, Подєбради, і вірш написані від імені Олени Теліги кимось з її подруг. Це підтверджує також її наступний лист. Цей та інші листи до Донцова нам вдалося відшукати і скопіювати на початку 1990-х років, під час праці над впорядкуванням Архіву Дмитра Донцова в Національній бібліотеці у Варшаві. Повний опис варшавського архіву див.: Сварник Галина. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві. Каталог-інформатор. – Варшава-Львів, 2005. – 352 с.

На окремому аркушику цигаркового паперу зберігся тільки один вірш, датований 1927 роком.

Олена Теліга.

Дорогий мій! Як біла квітка

Виростало кохання дуже

Та на жаль, мені стало видко,

Що для тебе воно байдуже.

Як до краю налляту чашу,

Я принесла до тебе душу,

Та... всі мрії про рідність нашу

Я в тій чаші втопити мушу.

Не протрібно тобі, не треба!

Ти не винен мені нічого,

Тільки буду прохати в неба,

Щоб зійшов ти з шляху мого.

І не ти, а байдужі люде

Вип'ють чашу, – для тебе повну,

А тобі тільки снитись буде

Про любов мою невимовну.

Прага 1927.

На цьому ж аркушику рукою Донцова олівцем зроблено підкреслення рим у вірші й накидано чернетку його оцінки. З того, що нам вдалося розшифрувати, можна скласти бодай приблизне уявлення про редакторські поради, які, вочевидь, були в чистовому варіанті листа: “трохи приміт[ивна] рима, трохи (суд[ячи] з 3-х) одноманіт[ний] ритм. За-правильний! Може йде до спогадів гарного, але – берете [з] минулого чи лиш сі теми? Можете, але читайте ([...]) – Не ти, чужі люди..? Рильський, Плужник – [...] Філіпович [...] Еротика?”.

У відповідь на ці доволі критичні зауваження Олена вдячно відгукнеться великим листом, де пояснюватиме: “Цілковито погоджуюся з Вами щодо своїх хиб: примітивного ритму, та примітивних рим. Безумовно, сама б я ніколи не набралася сміливості відіслати свої вірші, в такому “домашньому” вигляді, в якому вони досталися до Ваших рук.

До цього часу я вірші писала лише для себе, ніколи їх не виправляла і за винятком двох-трьох знайомих нікому їх не показувала. Ще добавлю в своє виправдання, що заслані

---

³ Зберігся лише один вірш.

вірші, я написала в 25-ому і 26-ому році, себто коли мені було лише 17 і 18 років⁴, що також почасти пояснює їх примітивність.

Після цих віршів я ще писала багато, але так само ніколи їх не оброблювала і думка заслати їх в якийсь журнал хоч і приходила мені в голову, але я гадала виконати її лише в далекому майбутньому, але оскільки Ви, Пане Редакторе, вважаєте, що я можу писати, то я буду до своїх спроб ставитися більше поважно. Буду працювати над ними, обробляти та обточувати.

Ви, Пане Докторе, задали мені запитання, що до моєї тематики?

Цікавлюся я всім. Для декількох своїх віршів, брала я свої теми із давньо-минулих часів, брала свої мотиви з легенд і казок.

Але все-ж таки мене найбільш тягне зафіксувати в своїх віршах саме "живе життя" з його сірою буденщиною і надзвичайною, святочною радістю, із безмежною кількістю різних настроїв з їх невловимими, або ледви вловивими нюансами.

Отже, я в більшості випадків сідаю писати, щоб передати певний настрій. Не змалювати цілий образ, а лише дати відчутти настрій.

Можливо, як раз тому мені так мало подобається щось з віршів наших найбільш видатних закордонних поетів. Я завжди щиро дивуюся їх великому словнику чужих слів, надзвичайному знанню історичних фактів, і нарешті "вишуканим" назвам їх віршів, або цілих збірників. ("Там, де Беатриче...", "І покотилося коло...") Але так мало я зустрічала віршів, які - мені хотілося, взяти і ще раз перечитати. Ніби то і все є: Вишуканий ритм, оригінальний зміст, але настрою, – души – немає.

Із поетів Великої України (з тих, що ви мені радили прочитати) я добре знайома з Рильським, і люблю його, читала Зерова, але лише тепер дістану і прочитаю Плужника та Філіповича. Що до решти авторів, яких Ви мені порадили прочитати, то я Бодлера і Рільке читала, Гамсун і Зудерман це мої любими автори. Читала також Монферляна, але ні Жалю ні Лякретеля нічого не читала, та обов'язково прочитаю.

З чеською літературою я знайома досить добре, (Macharà дуже люблю) але Шальди не читала.

Крім Російської, Чеської та Німецької мови, які я знаю зовсім добре, я ще володію Французькою, але значно гірше (лише читаю вільно). Крім цих мов я не можу читати більше ні на одній.

---

⁴ Про точну дату народження докладно пише М. Скорупська в коментарях до листування з Н. Лівичкою. На основі різних документальних свідчень вона переконливо доводить, що Олена Теліга народилась 21 липня 1906 р. у Іллінському під Москвою. Цьому питанню багато уваги присвятила також проф. Н. Миронець у кн.: Олена Теліга. Листи. Спогади. 2-е видання. – Київ, 2004.

Але зараз я працюю над своєю рідною Українською мовою, яку я, на жаль, знаю дуже недавно і над якою мені прийдеється багато попрацювати, щоб володіти нею як рідною”⁵.

Та вже через п’ять років один із близьких друзів і вчителів Олени Леонід Мосендз писатиме Донцову: *“Вірші п. Лени були цілковитим сюрпризом. Це щось надзвичайного, як по техніці, так по змісту й гармонійному з’єднанні одного з одним. Зверніть увагу, що вірші зовсім не бабський! Його писала та сторона душі, що спільна обом полам. Як вона зветься – не знаю. Але я її зву андрогинною, у Плятоновому сенсі. Я був давно не писав п. Лени, але після “Подорожнього” зараз же вишварив натхненну реляцію. Дай їй Боже! Щастя, що не змерзає на “бабській точці” як Левицька⁶. Та до сивого волосу буде виставляти напоказ анемічну Weiblichkeit⁷ своєї поезії. Цього я боявся й у п. Лени. Поки, здається, мої побоювання не виправдалися”⁸.* Це висока оцінка, зважаючи на велику вимогливість, з якою Мосендз ставився і до себе, і до інших. Максималізм та ідеалізм був властивий їм обом.

Про особисте знайомство Теліги з Донцовим доволі докладно згадує її тодішня щира приятелька (протягом 1931-1933 рр.) Н. Лівницька-Холодна. *“Пригадую, це було в п’ятницю, але котрого дня – не запам’ятала. Правдоподібно, десь у березні. Пам’ятаю, що то був день мого магістерського іспиту”.* Документи свідчать, що останній іспит на ступінь магістра романських мов Лівницька склала 20 січня 1933 р. Того дня Донцов приїхав вранці до Варшави, де мав доповідь “Дон Кіхот і Санчо Панса”. Вони зустрілись і Лівницька познайомила його з Оленою. Увечері Лівницька з чоловіком, Петром Холодним-молодшим і подружжям Теліг та Донцовим *“пішли до кіна, на фільм “Гранд готель” з Гретою Гарбо і Джоном Берімором. Після кіно Теліги з Донцовим пішли ще до ресторану. На другий день відбулася доповідь Донцова, як завжди дуже цікава. У ній було багато “про наших міщуків, що не роблять корисної праці, а об’їдаються вепровою печеню”.*

На другий день Донцов був запрошений, як завжди, коли він бував у Варшаві, до моїх батьків на обід. На моє прохання була дуже смачна “вепрова печеня”. Я посадила Лену поруч з Донцовим, а сама сіла напроти них. Коли Донцов набирав собі другу порцію печені, він раптом глянув на мене і, погрозивши пальцем, сказав: “Ну і злослива ж ви!”⁹. Звичайно, деталь дуже банальна, але залишається лише дивуватись, як точно він

⁵ Лист О. Теліги до Д. Донцова з 17 жовтня 1928, Подєбради. Опубл.: Олена Теліга. Листи. Спогади. 2-е видання. – Київ, 2004. – С. 41-43.

⁶ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з 2 вересня 1934, Братіслава..

⁷ Жіночність (нім.)

⁸ Лист Л. Мосендза до Д. Донцова з липня 1933, Братіслава.

⁹ Лівницька-Холодна *Наталя*. Спомин про короткий період життя Олени Теліги // Сучасність.- Мюнхен.- Жовтень, 1990.- Жовтень. – Ч. 10. – С. 91-92

передбачив подальший перебіг подій. Та повернемося до спогадів Лівницької: *“З цього приїзду до Варшави починається його захоплення Леною. Це захоплення було для нас цілком зрозуміле. По-перше, Лена була справді чарівна і то не якоюсь фізичною красою, а якимсь особливим індивідуальним духовним чаром. По-друге, тому, що Донцов був відомий зі своїх частих захоплень. Але, може, тому, що йому було десь під шістдесят, а Лені двадцять шість, це його захоплення тривало найдовше і, можливо, було останнє”*. З листа Олени Теліги до Наталі Лівницької-Холодної з 3 червня 1932 р. дізнаємось: *“Вчора одержала листівку (якась японка на мосту!) від Донцова. Пише, що невідомо, чи буде Л.Н.В. виходити, але в кожному разі прохає прислати вірші, як матиму ще. Перша листівка, писана його рукою, а не надрукована, і перший раз – дуже привітна”*¹⁰.

Більшість сучасників Теліги й Донцова, – який став для неї одним із найважливіших вчителів, – добре розуміли, що цих людей могли пов’язувати далеко не лише особисті симпатії й еротичні почуття. Навіть жінки, які вбачали в Олені суперницю – а вона домінувала природнім чином у всіх товариствах, де появлялася, – не дозволяли собі відгукуватися про неї зневажливо. Колишня “сердечна” приятелька (а хто може вразити дошкульніше від колишніх приятелів?), якій Олена колись довірила для переховання найособистіші листи – помстилася по-жіночому: опублікувала після смерті Теліги Оленині листи до редактора “ЛНВ”, відповідно їх прокоментувавши. Та навіть їй не вдалося кинути тіні на Оленине приватне життя, незважаючи на всі натяки й припущення.

В іншому разі – як пояснити цілковито лояльне і сповнене поваги ставлення дружини Донцова – Марійки Бачинської-Донцової, відомої своїм ревним характером, до Олени? Їй Марія Донцова присвятила одні з найтепліших спогадів, написаних після війни¹¹. Але і з приватних листів до чоловіка виразно видно її добре ставлення до Олени, незважаючи на всі спроби “приятельок” посіяти в її душі сумніви: *“Таля оповідала, що Натуся”*¹² *твердила, що причиною чому Крижанівський напав на Тебе (бож ніби Ти дав незлу рецензію се їй говорив і Антонич і Лоський) була ---Лена! “Бо вона вічно по всій Варшаві бігає і оповідає сплетні!” Я питаю Талі “Які?” “Показує листи Донцова” я кажу: “Хіба в тих листах щось неприличного і недозволеного” “Ні!” відповідає, але через них Лена (знов Лена, і все тепер винна Лена!) витворила відповідну ворожу атмосферу, нібито підривають “Вістник” ітд.” Я кажу: “Коли так Лена говорить, то каже правду і повторює мою думку, бо я уважаю, що “Ми” “Вістникови” матеріально шкодить. (Подумай тепер Гикавий оповідає, що в Книгарнях “Ми” продається по зниженій ціні (за*

¹⁰ Опубл.: Сучасність. – Мюнхен. – Жовтень, 1990. – Ч. 10. – С. 87.

¹¹ Бачинська-Донцова М. Теліги // ЛНВ. – 1948. – Травень. – Кн. I. – С. 82.

¹² Йдеться про Наталію Пирогову-Зибенко та Наталію Лівницьку-Холодну.

*півроку вже знижку дали 1 зол 50 гр.) То се не конкуренція? Але се по українськи: І сам не дам, і другому не дам. Тьфу хай їм!*¹³.

Коли Донцов з Телігою поїхали разом до Ворохти в Карпатах, Марія, яка завжди провадила в його відсутність редакцію “Вістника”, заспокоює чоловіка і навіть жартує: *“Витаю п. Лену! Поїдьте до Буркута! Все добре. [...] П. Лени муж був тут у Львові, але до мене не заходив, за що гніваюся. Мосендз нічого не надіслав, зате Шпилінський статейку проти --- проф. Шовгенева за статтю в “Незалежності”. Думаю, що треба буде дати хочби для “wiatr”у¹⁴. “Молодого поета” імя мені казали, але я забула, се гімназист-матурист з Кремянця. Бажаю пані Лені, щоби був “до людей”, якийсь рослий і пристійний, бо можна буде його вжити як дансера, бо щось иньше то “фантастичні мрії” сего молодця”¹⁵.*

На жаль, і зараз нерідко спостерігаємо відновлення “фантастичних мрій” молодих і не дуже літературознавців, й, зокрема, журналістів про приватне життя Олени Теліги, які роблять спроби пояснювати ледь не всі її приятельські стосунки з чоловіками-колегами з точки зору знову модного сьогодні в Україні мутованого фройдизму.

Зрештою, авторів літературознавчого терміну “Вістникова квадрига” Юрію Клену (Освальдові Бурггардтові) подобались вірші обох “вістниківських” поеток – Олени Теліги й Наталі Лівичької-Холодної. Цікаво, що з Оленою Телігою знайомими вони були з київських часів¹⁶, коли вона ще не заповідалася на поетку. Термін “Вістникова квадрига” виник, можливо, за асоціацією до київського “п’ятірного грона”, названого за словами сонета М. Драй-Хмари – “в гроні п’ятірнім нездоланих співців”, до якої він зарахував окрім Євгена Маланюка, Олега Ольжича, Олену Телігу та Леоніда Мосендза¹⁷. Ці літературознавчі статті закладали основу літературно-критичних досліджень “вістниківства” як напрямку.

Ще й зараз тривають дискусії навколо термінологічних визначень “вістниківської” та “празької” шкіл – їхнього споріднення, тотожності чи виключності. Мені вже також колись доводилось висловлювати свою думку про це¹⁸. Так, у випадку “празької групи” вельми сильним фактором було те, що творець цього терміну Володимир Державин

¹³ Лист М. Донцової до Д. Донцова з 7 липня 1934, Львів.

¹⁴ Вітру (поль.)

¹⁵ Лист М. Донцової до Д. Донцова з 17 липня 1935, Львів.

¹⁶ З листа Теліги до Лівичької Холодної з 12 жовтня 1932 дізнаємось: “В минулому році були в Берліні його тітка і її чоловік, може ти чула про нього, це “тогочісний” публіцист і критик Освальд Бургхардт, який мене дуже любив. Вони хотіли мене побачити, але не знали, що я вже в Польщі, а тому надіслали листа на Подебради, в якому писали, що будуть проїздити скрізь Прагу і Варшаву, і хотіли-б у Празі мене побачити”. За спогадами вдови Ю. Клена, Зінаїди Бромірської, Теліга була дружкою молоді на їхньому весіллі. На еміграції їм так і не довелося ніколи зустрітись, хоча з Бурггардтом Теліга зрідка листувалася.

¹⁷ Ще раз про сіре, жовте, і про Вістникову квадригу // Вістник. – 1935. – Кн. 6. – С. 419-426.

¹⁸ *Сварник Галина*. Чи існувала “Празька школа” української літератури? // Українські проблеми. – Київ, 1995. – Ч. 2. – С. 87-97.

назвав “прометеївським світоглядом”, “українським месіянізмом” та “трагічним оптимізмом”. *“Цей фактор чи фактори, мені здається, не обов’язково рівнобіжні з волюнтаристичним світоглядом. [...] Вісниківці (або бодай більшість з них) не поділяли головної тези волюнтаризму про те, що остаточною дійсністю є воля [...] Їхня поезія була б послідовно монотематичною, зосереджувалась на явищах та проблемах, які підлягають їхньому вольовому жонглюванню. Так воно не було ні в Дарягана, ні в Маланюка, ні в Липи, ні в Лятуринської, ні в Теліги, ні навіть у Максима Гриви, нібито найяскравішого представника патріотичного волюнтаризму. Фактично погляд, що вісниківці – це волюнтаристи в поезії, є недоречний”*¹⁹.

Іван Фізер, дивлячись на явища ширше, розуміє й те, що навіть якщо у вісниківців є вірші, написані з позиції чіткого усвідомлення свого обов’язку щодо України, що, з не дуже зрозумілих (або й зрозумілих) причин так дратує Шереха, – то таке усвідомлення “ні в якому разі не стає поетизованою програмою бундючного патріотизму. Воно скоріше веде їх на шлях поетичного осмислення історичної трагедії України, використання таких мовних засобів, які найефективніше передають їхні патріотичні почуття”²⁰. Цікаво, що ставлячи без будь-яких переконливих аргументів під сумнів можливість свідомої самопожертви у випадку Олени Теліги і взагалі існування щирих почуттів любові до невідомої батьківщини й до іншої людини, Шерех навіть патріотизм знущально перехресчує на “патріотичне захоплення абстрактною Україною і дуже конкретним Донцовим”, в чому він вбачає “проблему не лише поетичну, а й чималої, коли не більшої частини літературної еміграції тих років, особливо празької”²¹. Цей автор весь час намагався довести, що в патріотизмі емігрантів і їхній тузі на недосяжною батьківщиною були елементи штучності, абстрактності, ілюзорності.

Може, не варто далі плекати цю термінологічну плутанину, замість того, щоб розглядати творчість великих, талановитих поетів однієї епохи, як своєрідні явища, які розвивалися й змінювалися не лише за законами часу, місця й епохи, але й за законами неповторності справжнього таланту, натхнення, духу.

Пророче передбачення Олени Теліги у вірші “Лист” 1936 р., що колись її: “життя хитнеться й відпливе / Мов корабель у заграві пожежі!”, що їй судилася “гаряча смерть – не зимне умирання”²² здійснилося. І від нас залежить, чи марною була ця жертва, чи дозволимо ми забути, що вона, як і сотні й тисячі українських героїв лежатиме засипана й

¹⁹ Фізер Іван. Вступна стаття // Координати. Антологія сучасної української поезії на Заході. – Том I / Упорядкували Богдан Бойчук і Богдан Т. Рубчак. – В-во “Сучасність”, Мюнхен, 1969. – С. XIX-XX. Термін “трагічний оптимізм” стосовно творчості поетів-“вісниківців” вживав Д. Донцов.

²⁰ Там само. – С. XX.

²¹ Шерех Ю. Скарби, якими володіємо. – С. 162.

²² Теліга О. Лист // Вісник. – 1936. – Кн. 11. – С. 779-780.

забута на дні Бабиного Яру, а на її кістках Українська держава, за яку вона полягла, згадуватиме лише інші жертви? Досі Київ, який вона так любила, й до якого летіла її “душа в червоній амазонці”, спромігся лише на простий дерев’яний хрест та одну вулицю, названу іменем Олени Теліги...

Опубл.: *Сварник Г.* Душа в червоній амазонці: До 100-річчя від дня народження Олени Теліги / *Сварник Галина* // Січеслав (Дніпропетровськ). – № 9. – Липень-вересень 2006. – С. 118-123.